

Förslag till restaurering av ett hedlandskap i Svartedalen

Utgångsläge för ljunghed

Naturskyddsföreningen i Kungälv
2004

Naturskyddsföreningen i Kungälv
Stig Jonannesson, ordf.
Munkegärdeg. 355, 442 41 Kungälv
Tel. 0303-168 82

Förslag till restaurering av ett hedlandskap i Svartedalen

Arbetsversion, uppdaterad 2004-03-29

Ännu i början av 1900-talet fanns stora arealer av ljunghedar i västra Sverige. Fortfarande under mellankrigstiden bibehölls det öppna landskapet med kala berg i Bohusläns kustland genom betande djur. Även på lägre nivåer med goda lerjordar, var dessa i huvudsak begränsade till åkerbruk. Betesdjuren fick nöja sig med bete i marker som ej kunde brukas med plog och harv, d.v.s. i berg och hagmarker. Först under sensommaren efter skörden kunde djuren genom efterbete få ta del av vad den bördigare marken gav. På de små självhushållande fjärdingsgårdarna (1/4 mantal) vid kusten med ca 4

ha brukade åkermarker kunde man hålla fyra kor. Men det fordrades två hästar för att dra plog och harv i de tunga lerjordarna. Markens produktion måste således ge både hästkrafter och mat åt byborna. Både lador och källare måste fyllas inför vintern. Genom ett mycket hårt betestryck - vanligtvis förstärkt genom får - kunde inte ens ljungen växa i

gårdarnas närhet. Men längre bort i utmarkerna växte ljung, som dels nyttjades till bränsle och dels kunde komma till användning under senvintern om fodret började tryta.

Under efterkrigstidens halva århundrade har de kala bergen vid kusten försvunnit. I den mån de inte har planterats med barrskog, har de maskerats med en ofta ogenomtränglig busk- och trädvegetation av björk och ek, samtidigt som de gamla betesmarkernas mångfald av gräs och örter försvunnit. I stället har åkermarkerna blivit betesmarker för kor, hästar och får. Man kan numera endast få en uppfattning om det försvunna hedlandskapet genom att studera gamla gulnade kort.

I Svartedalen, ett av de fyra utnötta "fjällområdena" på västkusten, startade denna utveckling tidigare. I den till socknen Romelanda hörande delen av Svarteda-

Vid kusten (Tjuvkil) kunde fyra mjölkkor, som betade i berg och hagmarker, stå för mjölkproduktionen sommartid på en fjärdings gård (4 ha).

I Romelanda Torp i Svartedalen kunde man ha två små kor på en gård med ett ha åker men med stora arealer ljunghed.

Bosättningar	Öde	Källare	Stuga	Ladugård
Björkekärr			x	
Björkärr			x	
Stora Björkärr	x			
Bokedalen, östra	x	x		
Bokedalen, västra	x	x		
Skräddar-Ottos	x			
Bråta			x	x
Bråta, gamla	x			
Båta Mad			x	
Kakås	x	x		
Drypetorp	x	x		
Grandalen, Lilla		x	x	x
Grandalen, Stora	x			
Ivers	x	x		
Gräsås, Lilla	x	x		
Gräsås, Stora	x	x		
Grötevatten	x	x		
Tången			x	
Gömmet, Lilla	x	x	x	x
Gömmet, Stora	x		x	
Björkhagen			x	
Katrinås håla	x			
Klintelyckan	x	x		
Hällevadet, Almas		x	x	x
Hällevadet, Marias			x	x
Holmevatten			x	x
Hungersvatten, Stora	x	x		
Hungersvatten, Lilla	x			
Hällesvatten, Nedre			x	x
Källdala	x	x		
Klarn's	x			
Skråmpås	x	x		
Snarekullen	x	x		
Klarevatten	x	x		
Korsvatten			x	x
Linås	x			
Långevatten	x	x		
Räveklämman	x	x		
Lundsetorpet	x	x		
Nöjevatten	x	x		
Ranneberg			x	x
Sjöås			x	x
Skrapekratt			x	
Springebacken		x	x	x
Tattardalen	x	x		
Timmervatten		x	x	x
Grankärr	x	x		
Vägen		x	x	x
Åsen, Stora			x	
Åsen, Lilla	x	x		

Bosättningar i Svartedalen studerade i ref. 2.

len, som benämnes Romelanda Torp, fanns ett stort antal små gårdar eller hemman som inte utgjorde torp i egenskap av soldattorp utan fungerade som bosättningar i en utglesad bergsby avgränsad från socknens byar nere i slättbygden. Redan under senare hälften av 1800-talet började dessa gårdar avfolkas. Detta synes ha inletts i samband med att Hushållningssällskapet med början 1875 köpte in marker och började med skogsplantering. Efter plantering försåldes markerna till staten (Domänverket) kring 1901¹.

Gårdarna i Svartedalen var små med tanke på storlek hos boningshus, ladugård och åkerareal, men betesmarkerna d.v.s. ljunghedarna utanför de av stengärdesgårdar hägnade gärdesbackarna var stora². Åkerarealen uppgick i genomsnitt till ett drygt ha och kunde vara uppdelad i 15-20 små åkerlappar. Hö slog man i de inhägnade markerna kring åkrarna. Betesdjuren - kanske ett par små bohuskullor per gård - var hänvisade till de stora ljunghedarna och mossmarkerna i kringliggande berg och mossdråg. Genom regelbunden bränning (< vart 10:e år) kunde ljungen ge ett produktivt bete, som efter bränning inleddes med rik gräsväxt men också snart med näringsrika unga ljunghedskott. Korna kunde beta på ljungheden även vintertid, men dessutom skar man ljunghedskvistar för att dryga ut en svag höskörd.

Ljungen torde således ha utgjort basen för självhushållet i dessa magra marker i Svartedalen på nivåer utan lerjord ovanför högsta marina gränsen. Ljungen gav också bränsle i denna då skogfattiga trakt, men det fanns gott om torvmarker i sprickdalarna mellan bergen. Ett annat energitillskott från ljungen var honung. Den forna bebyggelsen i Romelanda torp kan således betraktas som en ljunghedskultur på nivåer ovanför högsta marina gränsen (~ +120 m) och lerjordarna. Under första hälften av 1800-talet levde ca 200 människor på 30 gårdar med tillhörande backstugor i detta säregna

kulturlandskap. Beteshävderna drevs gemensamt mellan gårdarna liksom flera andra verksamheter.

Den gamla bondekulturens självhushåll kunde dock inte fungera i det begynnande industrisamhället. Med hjälp av lagstiftning skulle industrins behov av träråvara tillgodoses genom

¹ Kardell, L. 1983. Bredfjället. SLU, Avd. för landskapsvård. Rapport 29.

² Jansson, B. & Pehrsson, O. 1999. Romelanda Torp i Svartedalen. Människor och livsstil i ett svunnet kulturlandskap. Thorman Tryckeri AB, Kungälv.

skogsplantering. De karga ljunghedarna i Bohuslän blev då en stor ekonomisk industripotential. Redan år 1905 hade 20 000 ha ljunghed i O-län planterats av ursprungliga 90000 ha, och 1930 återstod endast 40000 ha³. Ambitionen var dock inte att all denna mark skulle beskogas:

"Hela denna sistnämnda areal bör dock inte bli föremål för skogsodlingsåtgärder, ty avsevärd del därav bör reserveras för omdaning till betesmark eller i varje fall användas som sådan".

Lindners ambition med avseende på betesmarker gick dock inte att förverkliga. Det var endast den självhushållande bonden, som i samverkan i en större gemenskap kunde få ut sitt torftiga levebröd på ljungheden, vars människor då i stället fick söka sin lycka i det nya industrisamhällets tätorter. Nu, efter ett århundrade med lagligt främjad plantering och igenväxning finns inget ljunghedslandskap kvar.

Med denna landskapstyps försvinnande har också dess typiska växt- och djurarter blivit hotade. Hävden genom bete och regelbunden bränning gav ett näringsrikt och eftertraktat födounderlag även för ett speciellt insekts- och fågelliv. Ljuskrävande växtarter trivdes. Den omväxlande topografin i Svartedalen med parallella sprickdalar i två riktningar gav en rikedom på våtmarker och sjöar. På detta sätt hade varje gård tillgång till både mossjord och sandjord, vilket gav utrymme för skilda grödor och var till fördel vid en variation mellan torra och våta år. I Svartedalen finns ännu två hotade växtarter kvar, av vilka den ena - hedjohannesörten *Hypericum pulcrum* - hör hemma på den hävdade ljungheden och den andra - klockgentiana *Gentiana pneumonanthe* - är en våtmarksart. Båda arterna gynnas i betade marker, varför en restaurerad ljunghed bör innehålla båda dessa biotyper. Eftersom 1800-talets bonde inte kan återfås i denna miljö måste hävden ske genom aktiv naturvård, men på sikt skulle betade bohuskullor i sin rätta miljö kunna bli en sevärdhet för turister.

Såsom framgår av tabell finns ett stort antal övergivna bosättningar av tidigare gårdar och backstugor. Källare, husgrunder och stengärdesgårdar vittnar om en gångens tids verksamheter. Källarna av sten har varit mest motståndskraftiga, men de raseras efterhand av trädrötternas sprängverkan. På samma sätt och genom det maskinella skogsbruket raseras gärdesgårdar. Planterade vård- och fruktträd vid bosättningarna trängs undan av granen, som dessutom har en speciell benägenhet att angripa spiselmurarna. Gamla vägar och ryggade mossjordstegar är speciellt utsatta för tunga skogsfordon. Med den måttligt synbara påverkan på naturen som hedlandskapets människor åstadkom, kommer spåren av deras kultur snart att utplånas om inga åtgärder vidtas. Eftersom denna hedkultur varit av stort livsvärde för många människor under århundraden bör vi kunna kosta på oss att på landskapsnivå bevara ett representativt område. I ett sådant måste arealen vara tillräckligt stor för att ge intryck av landskap. Området måste också vara tillräckligt stort för att ge utrymme åt populationer av växter och därmed också av de insekter, fåglar och däggdjur som förr hörde hemma i denna miljö.

Klockgentiana

Hedjohannesört

³ Lindner, J. 1935. Skogens krönika i Göteborgs och Bohus län. Elanders, Göteborg.

Internationellt samarbete

Preliminära kontakter har tagits med andra länder (Spanien, Skottland, Irland), där det visat sig att motsvarande problem föreligger genom att igenväxning hotar tidigare hävdade hed-landskap. Detta innebär att medel bör kunna sökas på EU-nivå för att starta projekt.

Val av område

Ett område (58,0 ha, exkl. Abborrvatten) markerat på karta (Bil 1) föreslås utvecklas till ljunghed. Området ligger inom de tidigare hemmanen Bokedalen, Långevatten (med Rävек-lämman) och Springebacken väster om vägen norr ut från Grandalen och det har föreslagits av följande skäl:

- (a) området omfattar 4 tidigare bosättningar, av vilka två gårdar på hemmanet Bokedalen hävdades redan i början av 1600-talet;
- (b) området är relativt lättillgängligt med tanke på skötsel och tillsyn av betsdjur;
- (c) en del av området (Springebacken) har hävdats genom bete i sen tid (1970-talet), varför vissa av den beteshävdade markens växter (jungfrulin, svinrot, Jungfru Marie nycklar) finns kvar på vägkanten;
- (d) äldre skog saknas i området och en del stormfälldes år 1969 och dessutom förekommer vissa hyggen med etablerad ljung;
- (e) området ligger i utkanten av Svartedalen och behöver därigenom inte inkräkta på helheten hos en tänkt större gammelskogsreservat.

Stegvis restaurering

Området är nu skogbevuxet, varför en restaurering måste inledas med avverkning. Det är då lämpligt med en indelning i delområden för successiv behandling, eftersom en avverkning omgående måste åtföljas av betesdrift för att påverka vegetationsutvecklingen.

- (1) Arbetet inleds med att återställa det tidigare beteshävdade område mellan vägen och Abborrvatten som planterades med gran på 1970-talet (se vidstående karta). Detta är angeläget för att rädda den fröbank som kan finnas kvar.
- (2) Nästa steg blir att öppna markerna kring gårdesbackar och åkermarker i de tidigare bosättningarna (Bil. 1).
- (3) I återstående områden kan avverkning för överförande till öppen mark utföras i en turordning som anpassas till skogens ålder.
- (4) Något (några) skogsområde(n) lämnas för att ge utrymme för skogsbete eftersom ett par sådana områden fanns kvar ännu under senare delen av 1800-talet (Bil. 1).

- (5) En stegvis utveckling kan ge utrymme för det årliga uttag som Skogssällskapet planerat⁴, vilket skulle kunna inskränka annan avverkning i Natura 2000-biotoper.

Avgränsning

Den på kartan (Bil. 1) gjorda avgränsningen får ses som ett preliminärt förslag som kan diskuteras. Avgränsningen har utförts enligt följande principer:

- (a) Naturliga gränser mellan öppet landskap och annan naturtyp såsom skog eller våtmark;
- (b) Om möjligt utnyttja mjukt underlag för stängselstolpar;
- (c) Om möjligt utnyttjande av öppet vatten och våtmark som säkerhetsgräns vid bränning av ljung;
- (d) Att från början inhägnas ett större område med utrymme för skogsbeta även om en restaurering inte genomföres i inledningskedet;
- (e) Ge utrymme för en utvidgning av området, en möjlighet som finns mot nordväst mellan sjöarna Tvängen och Djupesjön, där marken är mager och ljungen redan nu har stor utbredning.

Stängsling

Omkretsen runt området, exkl. sjön Tvängen, är 2 780 m. Olika alternativ för stängsling finns. Efter rekommendationer från Världsnaturfondens projektledare Naturbetesmarker synes det bästa alternativet vara Elstängsel Insultimber⁵ ⁶. På sikt är det av värde med stängsel som också stänger ute de stora rovdjuren. Ekonomiskt stöd för stängselmaterial finns möjlighet att få från WWF. På körvägen genom området placeras färistar. Vid övriga stigar och vägar byggs stättor eller klev.

Betesdjur

Den med avseende på förnöjsamhet, tillgång på djur och möjlighet till samarbete med djurhållare bästa kreatursrasen synes vara skotsk högländsboskap. Det finns också visst uttalat intresse för bohuskulla. Inledningsvis får dock behovet av betesdjur i relation till önskat betestryck och i relation till tillgängligt bete vara avgörande. Det förutsätts här att hela restaureringsområdet utgör en fålla.

Här kan en stegvis utveckling bli nödvändig:

- (a) i restaureringsskede 1 införskaffas betesdjur (en grupp på minst 3-4 djur) när vegetationen börjar etableras, men de återföres till djurhållaren när betet börjar tryta;
- (b) redan i ett inledningskede hävdas ljungen i de delar av fållan där glest

Interiör från källare med två rum i Bokedalen.

⁴ Jacobsson, M. 2001-09-10. Skogsdata Svartedalen produktionskog.

⁵ Lundex AB, Box 142, 234 23 Lomma (040-410050)

⁶ Statens Maskinprovningar. 1982-02-09. Elstängsel Insultimber. Meddelande 2715.

förekommande träd ger tillräckligt ljus för ljungheden att utvecklas; här kan då djuren få bete redan i ett tidigt restaureringskede;

- (c) efterhand som betesmark utvecklas även i restaureringskede 2 och när även den hävdade ljungheden ger bete, kan det bli aktuellt att hålla betesdjur året runt, varvid dock stödutfodring vintertid måste tillgripas; det är då också aktuellt att bygga vindskydd;
- (d) efter hand som djuren föryngras blir det ev. bli aktuellt med avskilda fållor för ungtjurar.

Reparation av raserande källare

Inom det föreslagna restaureringsområdet finns tre källare. Även de kan behöva en restaurering. Angränsande träd som kan skicka in sina rötter under murarna, måste avverkas, liksom buskar som etablerar sig på källartaken. I ett restaurerat område ser det också trevligare ut om källarna förses med dörrar. De torde ha varit försedda med både inner- och ytterdörr. För två av dessa källare har konstaterats mopedtrafik över taken.

Återuppbyggnad av stengärdesgårdar

En viktig del i restaureringsarbetet är att åter bygga upp alla stengärdesgårdar. I det välhävade landskapet ger dessa god information om hur markerna nyttjades. Det finns då möjlighet till fällindelning inom området för att styra betestrycket. Gammaldags grindar vid vägar och stigar in genom gädesbackarna kan förstärka bilden av ett äldre landskap och dessutom motverka mopedtrafik..

Röjning och markering av gamla stigar och vägar

Gamla vägar och stigar ger en målande bild av hur man anpassade framkomligheten i ett kuperat naturlandskap till de befintliga möjligheter som topografin medgav utan våldsammare åtgärder som är så typiska för nutiden. Med hjälp av lantmäterikarta från 1800-talet (ref. 8) kan sådana vägar identifieras.

Återuppbyggnad av hus efter gången tids modell

För att få en så långt möjligt fulländad bild av 1800-talets hävdade hedlandskap kan de små husen åter byggas upp på befintliga husgrunder på de gamla bosättningarna. I andra delar av Svartedalen finns både bostadshus och fähus kvar som kan ge information om takhöjd, fönster och inredning. Fähusens båstrymmen kan ge information om storleken på den boskap som hölls. Kunskap finns om hur eldstaden vanligtvis var utformad. De små bostadshusen kan utrustas för matlagning och övernattnings för att utnyttjas för uthyrning vid turistverksamhet.

Interiör från kulturminnesmärkt stuga vid Hällevadet byggd 1850.

Handhavandet av tillsyn, kontroll av betesdjur, guidning, förmedling av besöksverksamhet etc. kan ge sysselsättning i ett område som på sikt kan utvecklas till ett biosfärområde⁷.

⁷ Thorell, M. 1999. Biosfärområden i Sverige. Utgiven av Forskningsrådsnämnden, Stockholm.

Införande av växtarter från andra delar av Svartedalen

Sedan beteshävdan startats kan försök inledas för att ta fram metodik för att etablera bestånd av i första hand klockgentiana och hedjohannesört i de hävdade hed- och våtmarkerna.

Fortsatt skötsel

En inledande skötsel av området innebär att ris och grenar efter avverkning bränns. För detta ändamål får dock *inte* hyggesbränning⁸ tillämpas. Denna innebär att bränning sker när marken är torr så att branden kan gå ner på djupet med avsikt att rötter av exempelvis kruståtel dödas. Detta kan också innebära att frön förstörs. Brännbart material bör i stället samlas i högar och bränningen bör ske när marken är fuktig eller tjälad.

Samma princip gäller vid bränning (svedjning) för föryngring av ljung. Denna bör utföras när marken är tjälad för att det värdefulla förnaskiktet inte skall ta skada.

Fortsatt skötsel innebär också att sly och ris, som inte kan hejdas av betande djur, avlägsnas årligen.

Tidsplan

En stegvis restaurering med hänsyn till biotoputveckling innebär att projektet måste bli av långtidskaraktär. Under de två första åren bör påtagliga resultat ha uppnåtts med avseende på steg 1 och 2. Under en första 10-årsperiod bör stora delar av området ha kunnat utvecklas till en fungerande ljunghed med bestånd av hedjohannesört tillika med våtmarker med klockgentiana. Vid denna tidpunkt bör också en population av orre finnas.

Inrangering som ett objekt för ekoturism i Svartedalen

Bohusleden passerar genom det föreslagna restaureringsområdet, vilket bör innebära en ytterligare naturupplevelse i kontrast mot omgivande gammal skog.

En folder med fakta anpassade för en informativ vandringstur i området har utarbetats⁹. Ett flertal motsvarande foldrar för andra turer inom det försvinnande kulturlandskapet inom Romelanda Torp i Svartedalen har också utarbetats.

Anpassning till skötselplan för naturreservat

I en preliminär skötselplan¹⁰ planeras möjligheten "att restaurera ett stycke gammal kulturmark med gårdsmiljöer och ljunghedar m.m. i det sk Romelanda Torp inom område B". Det konstateras då att det är "möjligt, att när och om så bedöms lämpligt och detaljerna är klara, komplettera skötselplanen på denna punkt".

För Naturskyddsföreningen i Kungälv
Förslag utarbetat under medverkan av Bertil Jansson
Olof Pehrsson Ekologi-Konsult
Tjuvkil 700, 442 75 Lycke; tel/fax 0303-225562; e-mail: olof.pehrsson@swipnet.se

Bilaga 1. — Föreslaget restaureringsområde med nutida vägar och stigar samt med underlag av markutnyttjande och vägar vid slutet av 1870-talet¹¹. —> —>

⁸ Weslien, J. & Wennström, U. 1997. Bränning och föryngring - praktiska råd och problem. Stiftelsen Skogsbrukets Forskningsinstitut. Resultat Nr 16.

⁹ Naturskyddsföreningen i Kungälv. 2000. På upptäcktsfärder i ett försvinnande kulturlandskap i Svartedalen. Folder nr 2. Bokedalen och Långevatten.

¹⁰ GF Miljö & Natur. 1999-09-07. Skötselplan för naturreservaten Svartedalens vildmarksområde och Svartedalens natur- och friluftsområde. Kungälv, Stenungsunds och Lilla Edets kommuner, Västra Götalands län.

¹¹ Karta öfver alla egorna till skifteslaget Romelanda-Torp i Romelanda socken, Inlands södra härad och Bohus län uppräddad åren 1879-1881 af O.W. Hällström och A.A. Rönnbäck samt begagnad vid laga skifte åren 1881 och 1882 af A.A. Rönnbäck.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.